

KARLSTADS KOMMUN

Förslag till forskning i stads- och kommunhistoria

KARLSTADS KOMMUN

Kort kommunhistorik

Kommunernas bildande och formering

De svenska kommunerna bildades med 1862 års kommunalförordningar och startade sina verksamheter året därpå. Genom reformen skapades tre typer av primärkommuner: landskommuner, städer och köpingar. På landsbygden innebar förordningen (SFS 1862:13) en uppdelning av de profana och de kyrkliga ansvarsområdena genom att socknarna, som var de geografiska och administrativa enheter förordningen byggde på, delades i en borgerlig kommun och en kyrklig församling. I städerna var inte kyrkliga frågor och stadsstyrelse organisatoriskt sammanblandade, men förordningen (SFS 1862:14) innebar icke desto mindre stora förändringar även för städernas del: allmänna rådstugan ersattes i regel av en stadsfullmäktigeförsamling och en drätselkammare inrättades som från magistraten (som var en statlig förvaltningsmyndighet) övertog rollen som stadsstyrelse och det viktigaste förvaltningsorganet.

Under 1900-talet genomfördes två stora kommunindelingsreformer, den första 1952 och den andra 1962-74, som minskade antalet primärkommuner från ca 2500 1863-1951 till dagens 290. För Karlstads del innebar denna sammanslagningsspolitik att Alsters-, Gravas-, Nors-, Nyeds-, Segerstads-, Väses-, Älvsbackas- och Östra Fågelviks kommuner, samt Karlstads landskommun, i olika omgångar slogs samman med varandra och Karlstads stad till vad som sedan 1971 är Karlstads kommun.

Organisation och verksamhet

Kommunernas verksamhet har hela tiden byggts på ett ganska stort mått av lokalt självstyre, som med tiden har vidgats och i allt större utsträckning uppblandats med uppgifter pålagda av staten. Grovt kan man säga att kommunernas s.k. "allmänna kompetens" (ung. allmänna uppgifter och befogenheter) är och har varit att ordna sina egna angelägenheter, i den mån de är av allmänt intresse och inte ska handhas av någon annan. Den kommunala verksamheten bygger alltså till stora delar på frivilliga initiativ, även om de också redan från början hade statligt pålagda uppgifter att ombesörja (särskilt gällde detta städer och köpingar). 1900-talet har dock inom många områden präglats av en decentralisering från stat till kommuner – i synnerhet vad gäller socialtjänst, skola och bostadsplanering – samt en ökad reglering genom speciallagstiftning. Många av kommunernas uppgifter är således förordnade av staten och gemensamma för landets samtliga kommuner.

Högsta beslutande organ var från 1863 kommunalstämman (i mindre landskommuner och köpingar) eller allmänna rådstugan (i mindre städer), i vilka alla röstberättigade kunde delta. Lite större kommuner och städer hade i stället kommunalfullmäktige resp. stadsfullmäktige. Sedan 1955 har samtliga landets kommuner en fullmäktigeförsamling.

För att lösa sina uppgifter har kommunerna, utöver kommunfullmäktige, organiserat sig i olika nämnder och styrelser, samt inom vissa verksamhetsområden i kommunala bolag. Nämndorganisationen

är i stort sett oreglerad – endast kommunstyrelsen (tidigare drätselkammaren resp. kommunalnämnden i stad resp. landskommun) och valnämnden är i dagsläget helt obligatoriska. Kommunstyrelsen och övriga nämnder är beredande och verkställande organ i förhållande till fullmäktige, och beslutande organ i frågor som har delegerats från fullmäktige eller som åläggs kommunerna genom speciallagstiftning (t.ex. vård, skola och socialtjänst). Kommunstyrelsen har särskilt att leda och samordna den kommunala förvaltningen, ha uppsikt över övriga nämnders verksamhet samt ansvara för den ekonomiska förvaltningen.

I huvudsak såg principerna för kommunalt styre likadana ut redan 1863, låt vara att magistraten och drätselkammaren, d.v.s. nuvarande kommunstyrelsen, till en början, och i begränsad omfattning, delade på styrelsefunktionen i städerna. Det mest iögonfallande med den organisatoriska utvecklingen är att antalet nämnder och styrelser, i takt med ett vidgat verksamhetsfält och allt större kommuner, ökade markant under 1900-talet, för att åter minska något mot slutet av seklet (bl.a. p.g.a. nämndsammanslagningar och bolagiseringar), samt att tjänstemannaförvaltningar har växt fram under nämnderna för att administrera och sköta den praktiska verkställigheten av kommunens göromål. Överhuvudtaget var kommunanställd personal begränsad under småkommunernas tid.

Karlstads kommunarkiv

Karlstads kommunarkiv förvarar och tillhandahåller material från över 400 arkivbildare som på olika sätt belyser stadens, och dess inkorporerade kommuners, historia. Sammanlagt rör det sig om ca 4 500 hyllmeter handlingar, som kan tillgängliggöras via Arkivcentrums forskarexpedition eller genom direktkontakt med personal på kommunarkivet. Den tidsmässiga omfattningen på materialet sträcker sig från slutet av 1500-talet fram till början av 2000-talet, med tyngdpunkt på tiden från 1863 och framåt.

Uppsatsförslag

Barnavård eller barndomstol? – barnavårdsnämndernas verksamhet under början av 1900-talet

1902 års Lag angående uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn (SFS 1902:67) gav kommunerna och församlingarna i uppgift att vidta åtgärder mot vanart och sedlig försummelse. För ändamålet kunde kommunerna inrätta en barnavårdsnämnd – i annat fall lades ansvaret hos skolstyrelsen eller, om ansvaret för skolan inte hade flyttats över från kyrkan (vilket var betydligt mer vanligt) hos skolrådet. Lagen medgav rätt att förmana, övervaka och aga barnen, samt i svårartade fall att skilja barnet från föräldrarna för placering på barn- eller fosterhem, om barnet var sedligt försummat, eller på skyddshem, om det var vanartat. Däremot gav lagen inga entydiga definitioner av vanart och sedlig försummelse. Det lämnades i stället i hög grad till respektive barnavårdsnämnd eller skolråd att avgöra när och hur de skulle ingripa.

I Karlstad inrättades barnavårdsnämnden 1904, och man kan alltså följa lagens tillämpning i de kommunala handlingarna från ett tidigt skede. När ingrep barnavårdsnämnden, och på vilket sätt? Hur motiverades olika typer av åtgärder, i bemärkelsen vilken typ av sedlig försummelse och vilken typ av vanart som motiverade vilken hantering? Vilka ingrep man mot och vilka var det som ingrep (i termer av exempelvis klass/socioekonomisk grupp)? Vilka övriga aktörer ingick i barnavården i vid mening (skola, arbetsstugor etc.) och i vilken utsträckning? Vilken tillämpning av begreppen vanart och sedlig försummelse kan iakttas hos barnavårdsnämnden? Kan man se någon skillnad i hur man tolkade begreppen vanart och sedlig försummelse vad gäller flickor respektive pojkar? När och hur ingrep man mot föräldrar i fall av sedlig försummelse av barnen? Ingrep man på olika sätt och på olika grunder mot modern respektive fadern?

För samtliga frågor är det diakrona perspektivet intressant: kan man urskilja några förändringar över tid? Samma analysbegrepp som i *Nödhjälpen efter stadsbranden* är gångbara. Frågorna besvaras främst genom att studera och analysera barnavårdsnämndens protokoll och "Liggare över barn som varit föremål för nämndens verk". Även serie F5, "Fosterhem och fosterbarn", kan vara intressant.

Eftersom lagen lämnade mycket osagt vore en komparativ undersökning intressant för att se i vilken mån tillämpningen av den skiljde sig åt mellan olika kommuner. En sådan undersökning av mindre format kan rymmas inom ramen för en b-uppsats, och då kan med fördel två landskommuner väljas och undersökas med iakttagande av nämndsammansättning (ledamöternas kön, klass/yrkestillhörighet, stånd, ålder). Undersökningsperioden kan då börja 1918, då flera av landskommunerna inom nuvarande Karlstads kommun inrättade barnavårdsnämnder, och fortgå tills 1924 års barnavårdsdag trädde i kraft 1926. Om undersökningsperioden förläggs tidigare måste de kyrkliga skolrådsarkiven konsulteras (Värmlandsarkiv).

Ett annat alternativ är att undersöka en landskommun/församling med avseende på skillnader i tillämpning av lagen, och tolkningen av begreppen vanart och sedlig försummelse, mellan den kyrkliga hanteringen och den borgerliga kommunens. Undersökningen måste då starta några år före barnavårdsnämndens inrättande, och fortsätta några år efter, och källmaterialet kommer då att bestå av både den kommunala barnavårdsnämndens och det kyrkliga skolrådets handlingar.

Om undersökningen av barnavårdsnämndens arbete sträcker sig in på 1930-talet kan uppmärksamhet även fästas vid eventuella initiativ till sterilisering från nämndens sida. Broberg och Tydén (*Oönskade i folkhemmet*, 2005) har nämligen visat att 32% av steriliseringarna mellan 1935 och 1939 genomfördes efter framställningar från fattigvårdsstyrelser och barnavårdsnämnder. Sekretesstiden på 70 år måste dock beaktas, varför undersökningen i dag (2008) som längst kan sträcka sig t.o.m. 1937.

Litteraturtips

Broberg, Gunnar och Tydén, Mattias, *Oönskade i folkhemmet : rashygien och sterilisering i Sverige*, Stockholm 2005.

Lundström, Tommy, *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Stockholm 1993.

Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad... : om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993;

Sundkvist, Maria, *De vanartade barnen : mötet mellan barn föräldrar och Norrköpings barnavårdsnämnd 1903-1925*, Uppsala 1994.

Nödhjälp efter stadsbranden

Efter stadsbranden 1865 tillsattes i Karlstad en särskild nödhjälpskommitté för att ge bistånd åt folk i nöd. Dess verksamhet kan undersökas ur flera perspektiv: Vilka aktörer kan urskiljas som drivande i nödhjälpsfrågan? Vad för slags bistånd gav man, dvs. på vad sätt hjälpte man till? Hur stor andel av befolkningen fick någon form av stöd? Vilka hjälpte man? Fanns det en benägenhet att lättare ge bistånd till vissa grupper, och skiljde sig biståndets storlek och form åt mellan olika sociala grupper? Hur stora resurser lades ned på nödhjälpen, och varifrån togs resurserna? Ska nödhjälpskommittén främst betraktas som privat välgörenhet eller som offentlig social-/fattigvård? o.s.v. Klass, genus, aktör och struktur är användbara som analysbegrepp.

Information om inrättandet av kommittén söks i stadsfullmäktiges protokoll, och dess verksamhet undersöks i första hand i kommitténs eget kompakta och mycket informativa material: protokoll, verifikationer (över donationer), journaler över ansökningar och beviljat understöd, ansökningar om lån och understöd, journaler över lämnade gåvor av matvaror och klädespersedlar, räkenskaper etc.

Litteraturtips (kommunal fattigvård o.d.)

Engberg, Elisabeth, *I fattiga omständigheter. Fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*, Umeå 2005.

Gerger, Christina, *Där nöden var som störst. En studie av fattigdom och fattigvård i en småländsk landsbygdssocken åren 1835-1915*, Stockholm 1992.

Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg : Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998.

Plymoth, Birgitta, *Fostrande försörjning : Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm 2002.

Salomonsson, Karin, *Fattigdomens besvärjelser : visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*, Lund 1998.

Swedner, Gunnel, *Traditioner som fångslar. En studie av det sociala arbetets motiv och framträdelseformer i Göteborg under tiden 1790-1918*, Göteborg 1993.

Konflikter mellan folkskola och lokalsamhälle

När den allmänna folkskolan infördes genom lag 1842 krockade ofta statens intressen med lokalbefolkningens behov av arbetskraft; barnen, vilka vanligen var arbetande familjemedlemmar som bidrog till hushållets försörjning, skulle plötsligt delvis tas i anspråk av skolan. Denna konflikt, och dess konsekvenser för barnens skolgång, kan studeras i skolrådets, och möjligtvis socken-/kommunalstämornas, protokoll och i examenskataloger, där bl.a. elevernas frånvaro noterades. Hur hanterade lokalsamhället folkskolefrågan? Vilket motstånd mötte folkskolan? Från vilka kom motståndet? Försökte man anpassa skolan efter lokala behov och förhållanden? Inom vilka socialgrupper var frånvaron störst? Kan man se någon koppling mellan frånvaro och hushållens (förmodade) behov av arbetskraft? (Hushållens ekonomiska situation återspeglas i fyrktalslängder, fattigliggare m.m., om man vill gå på djupet med den frågan.)

Det tog ett tag innan folkskoleväsendet var någorlunda utbyggt, varför det kan vara lämpligt att börja undersökningen en bit in i andra hälften av 1800-talet.

Konflikten var levande även under början av 1900-talet (vilket t.ex. Swärd 1993 visar), och om undersökningen sträcker sig så långt kan även barnavårdsnämndens protokoll vara användbara. Barnavårdsnämndens ärenden om vanart och sedlig försummelse kan ibland röra sig om försummad skolgång med hänvisning just till familjens behov av barnets arbetsinkomst.

Litteraturtips

Sjöberg, Mats, *Att säkra framtidens skördar : barndom, skola och arbete i agrar miljö: Bolstad pastorat 1860-1930*, Linköping 1996.

Swärd, Hans, *Mångenstädes svårt vanartad... : om problemen med det uppväxande släktet*, Floda 1993.

De tidiga landskommunerna

Landskommunerna bildades genom 1862 års kommunalförordningar (SFS 1862:13) och startade sina verksamheter året efter. Kommunerna byggde geografiskt och, till stora delar, innehållsligt på de gamla socknarna, och övertog ansvaret för deras borgerliga uppgifter och åtaganden.¹ Till det yttre kan man säga att det lokala självstyret kompletterades med en kommunalstämma för lösandet av icke-kyrkliga angelägenheter, och att sockennämnden ersattes av/bytte namn till kommunalnämnden; men reformen innebar också en del kvalitativa förändringar. Stämmans ordförande skulle nu väljas av kommunmedlemmarna (på sockenstämmans tid var kyrkoherden självskriven ordförande, och var det fortfarande i den efterträdande kyrkostämman). Underlaget för deltagande på stämman breddades genom att möjligheten för jordägare att utesluta arrendatorer och andra obesuttna från deltagande försvann, och genom att även juridiska personer fick rösträtt. Deltagande kopplat till jordägarande och inkomst likställdes också formellt med införandet av fyrkskalan. Kommunerna gavs allmän

¹ Förutom folkskolan, som stannade kvar som ett kyrkligt ansvar till mellan 1932 och 1955, beroende på kommunens folkmängd och om dess gränser sammanföll med skoldistriktet.

beskattningsrätt, vilket innebar att man i stället för att utdebitera separat för varje utgift, kunde upprätta en utgifts- och inkomststat (budget). Dessutom medgavs uttaxering enbart i proportion till skatteunderlaget, och därmed också till rösträtten. Kommunernas kompetens angavs till att ”vårda sina gemensamma ordnings- och hushållningsangelägenheter” (tidigare förordningar försökte i någon mån inringa sockenverksamheten med exempelsamlingar över arbetsuppgifter). Den statliga regleringen skärptes också inom vissa områden, bl.a. genom att beslut om lån med en längre återbetalningstid än två år, och beslut om försäljning och pantsättning av kommunens fastigheter, skulle underställas KM, samt att KB:s godkännande krävdes för stadfästelse av kommunala ordningsstadgar och påläggande av avgifter som krävde uttaxering för längre tid än fem år.²

Kommunreformen och de tidiga landskommunernas verksamhet inbjuder naturligtvis till forskning inom flera områden med olika infallsvinklar; här följer endast ett par förslag på tänkbara ämnen och perspektiv.

Frågor om kommunernas verksamhet – intensitet i arbetet, inriktning på verksamheten, deltagande i det lokala självstyret m.m. – kan undersökas i rent kvantitativa termer. I kommunalstämmoprotokollen kan uppgifter hämtas om mötesfrekvens, antal ärenden och typ av ärende, samt, i varierande grad, hur många och vilka som närvarade och tog aktiv del i stämman. Undersökningen är med fördel komparativ och bör då omfatta två (eller flera) i viktiga avseenden olikartade kommuner. De avseenden på vilka kommunerna ska skilja sig åt bestäms utifrån var man vill söka förklaringar till eventuella skillnader i undersökningens resultat, alltså beroende på vilka hypoteser man utgår ifrån. Vill man t.ex. undersöka kommunstorlekens och befolkningstäthetens inverkan på lokalpolitikens vitalitet, utifrån hypotesen att en stor glest befolkad kommun i regel har färre antal ärenden att handlägga per år, och ett mindre och smalare deltagande på stämman, än en liten kommun med en mer koncentrerad befolkning, väljs två (eller flera) ur dessa hänseenden disparata undersökningsobjekt.

Bland andra tänkbara strukturella analyskategorier kan kommunikationsnät och sådana socioekonomiska faktorer som befolkningsstruktur (med avseende på befolkningens fördelning i yrken, klasser, besuttna/obesuttna, ålderskategorier osv.), jordnaturens (skatte-, krono-, frälsejord) mantalsandelar och näringsstruktur (bruksort/jordbruksbygd, förekomst av storgods, storbönder och andra typer av näringsidkare etc.) nämnas. Oavsett vilken/vilka analyskategorier som väljs måste givetvis de övriga iaktas vid tolkningsarbetet, och allra helst läsas genom att undersökningskommuner väljs som liknar varandra i de avseenden som inte ingår i förklaringsmodellen (hypotes-/teoriformuleringen). För att återgå till exemplet ovan skulle alltså studien underlättas om de undersökta kommunerna hade liknande kommunikationer, befolkningsstruktur, fördelning av jordnatur, näringsstruktur m.m. Uppgifter om dylika förhållanden kan hämtas i exempelvis Åke Hammars *Socken-statistik öfver Sverige* (1860), Lennart Palms *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571-1997* och i statistiska tabeller i kyrkoarkiven (inrapportering till landshövdingen; upphör dock i regel strax före kommunernas inrättande, men säger ändå mycket om förhållandena under deras första verksamhetstid. Liknande uppgifter för tiden efter 1862 kan dessutom finnas sammanställda i husförhörslängderna). Det kan också, beroende på ambitions- och

² Tiscornia, Alberto, *Statens, godsens eller böndernas socknar? : Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo Stora Malm och Jäder 1800-1880*, Uppsala 1992, Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur : lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm 1989 och Schalling, Erik (Kommunindelningkommittén), *Den lantkommunala författningsregleringens historia : en översikt med särskilt avseende å landsbygdens primärkommuner*, Stockholm 1944.

uppsatsnivå, vara nödvändigt att gå in i jordeböcker, fyrktalslängder, mantalslängder, husförhörslängder o.d. för att få fram lämpliga fakta för den aktuella tiden.

Ingår granskning av ärendetyper i undersökningen bör dessa kategoriseras på något sätt. Både Peter Aronsson (*Bönder gör politik*), Alberto Tiscornia (*Statens, godsens eller böndernas socknar?*) och Harald Gustafsson (*Sockenstugans politiska kultur*) kan då konsulteras.

Det vore alls inte ointressant att låta undersökningen omfatta tiden både före och efter reformen. Därigenom kan kommunalförfattningarnas implementering och deras mer direkta verkningar i den lokala praktiken studeras. Liknande undersökningar har gjorts tidigare (Tiscornia, Gustafsson), men inte i stor skala på värmländska förhållanden.

En variant är att undersöka verksamheten kvantitativt (enligt ovan), och söka förändringar i den som kan hänföras till den nya förordningen (exempelvis deltagandet kopplat till de nya reglerna för rösträtt). Undersökningen gäller då norm och praxis i det lokala självstyret – två nivåer som långt ifrån alltid är överensstämmande –, och den övergripande frågeställningen rör synen på kommunreformen: handlar det snarast ett namnbyte från socken till kommun, eller innebar den något kvalitativt nytt för det lokala självstyret? Hänsyn måste i så fall tas både till regelverket före (SFS 1843:27-28) och efter (SFS 1862:13) 1863. I den här typen av studier kan det vara mer befogat att granska enbart en kommun, även om en jämförande undersökning ändå är att föredra.

Ett konkret exempel på en forskningsuppgift med den här inriktningen, men med en del kvalitativa moment, är att undersöka om införandet av fyrkskalan hade någon inverkan på stämmans konfliktlösning. Sedan tidigare angav visserligen normen (lagstiftningen) majoritetsbeslut, med röstinnehav baserat på jordägande och bevillning, som grund för beslutsfattande, men då konsensusidealet ofta var djupt rotat i socknarna användes omröstning enligt konstens alla regler endast i varierande grad. Med fyrkskalan, och det årliga upprättandet av fyrktalslängder, sattes samtliga kommunmedlemmars röstinnehav mycket tydligare på pränt, och alla fick klart för sig hur stort deras formella inflytande var. Frågan är alltså om detta inbjöd till ett mer frekvent bruk av omröstning med sammanräkning av röstposter, vilket också vill säga till ett större erkännande av konflikter och ett lösande av dem enligt uppställda regler. En sådan utveckling kan då tolkas i relation till den övergripande teorin om övergången från en feodal till en borgerlig politisk kultur (se exempelvis Gustafsson, a.a., s. 10 ff.). Är undersökningen komparativ kan två kommuner med olika närings- och befolkningsstruktur studeras utifrån hypotesen att jordmännen för dylika effekter av fyrkskalan är godare i kapitalistiskt mer utvecklade kommuner, än i mer traditionella jordbrukssocknar. Eller förhåller det sig möjligen tvärtom, att konfliktlösning medelst omröstning efter mantalsinnehav och bevillning redan var i flitigt bruk i de mer utvecklade socknarna, och att effekterna därför blev större i de traditionella jordbrukssocknarna?

En angränsande uppgift är att undersöka implementeringen av förordningen på lokal nivå: När kan man anse förordningen genomförd i den kommunala praktiken? Tog det längre tid i vissa kommuner än i andra, och vad var i så fall orsakerna till detta? Struktur/aktör är lämpliga analysbegrepp (aktörsperspektivet är naturligtvis tillämpligt på föregående uppsatsförslag med), och naturliga följdfrågor blir då i vilka typer av kommuner implementeringen gick snabbast och smidigast, samt om man kan urskilja grupper eller individer i lokalsamhället som motverkade eller befordrade reformens genomförande. Ämnet är något bredare och metoden blir mer kvalitativ. Undersökningsperioden bör även i det här fallet börja några år före

författningens ikraftträdande, eftersom delar av den, för vissa typer av socknar, snarast kan ha inneburit en kodifiering av rådande praxis än nya förhållningsorder och ramar.

Karlstads kommunarkiv förvarar arkiven från de, inom nuvarande Karlstads kommunblock, upphörda landskommunerna Grava, Östra Fågelvik, Nor, Segerstad, Alster, Nyed, Älvsbacka, Väse och Ölme samt Karlstads landsförsamling. På Värmlandsarkiv finns arkiven från Lysviks, Övre och Nedre Ulleruds, Ransäters, Sunne samt Västra och Östra Ämterviks kommuner. Möjligheterna till källforskning här i Karlstad är således mycket goda. Ska undersökningen behandla andra kommuner hänvisas i första hand till den nuvarande kommunens kommunarkiv.

Litteraturtips

Specifikt:

Aronsson, Peter, *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre smålandsocknar, 1680-1850*, Lund 1992. (Aronsson avslutar visserligen sin avhandling strax före kommunernas bildande, men den är ändå högst relevant för studier kring det lokala självstyret och dess verksamhet i de tidiga landskommunerna.)

Gustafsson, Harald, *Sockenstugans politiska kultur : lokal självstyrelse på 1800-talets landsbygd*, Stockholm 1989.

Tiscornia, Alberto, *Statens, godsens eller böndernas socknar? : Den sockenkommunala självstyrelsens utveckling i Västerfärnebo Stora Malm och Jäder 1800-1880*, Uppsala 1992.

Allmänt:

Jansson, Torkel, *Agrarsamhällets förändring och landskommunal organisation. En konturteckning av 1800-talets Norden*, Uppsala 1987.

Löfgren, Orvan och Hellspong, Mats, *Land och stad. svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*, Malmö 1994.

Malmström, Joakim, *Herrskapen och den lokala politiken. Eks socken ca 1650-1900*, Uppsala 2006.

Nyström, Lars, *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917. Jorden, makten, samhället*, Göteborg 2003.

Wigren, Anders, *Från fyrk till urna. Om rösträtt, valdeltagande och politisk rekrytering i småländska byar 1875-1946*, Stockholm 1988.

Winberg, Christer, *Folkökning och proletarisering : kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*, Göteborg 1975.

Kommunsammanslagningar³

Efter kommunalreformen 1862 har två stora kommunsammanslagningar genomförts: storkommunreformen 1952 och kommunblocksreformen 1962-74, bägge på statligt initiativ. Storkommunreformen berörde främst landskommunerna (Alster, Nyed och Älvsbacka bildade Nyeds kommun, Väse och Ölme gick samman till Väse kommun och Nor och Segerstad bildade Nors kommun) och reducerade Sveriges kommuner från 2 498 till 1 037, medan kommunblocksreformen även berörde många städer (Östra Fågelviks kommun inkorporerades med Karlstads stad 1966 och följdes 1971 av Grava, Nors, Nyeds samt del av Väse kommun då Karlstads kommun bildades) och lämnade Sverige med blott 278 kommuner.

Kommunernas diskussioner kring storkommunreformen och deras ställningstaganden till olika indelningsalternativ kan följas i stämмо- eller fullmäktigeprotokollen, samt kommunalnämndens protokoll, som tidigast från 1945. Argumentationen för eller emot olika indelningsförslag och eventuella konflikter inom kommunerna bör särskilt fokuseras. Uppmärksamhet kan i det förstnämnda fallet fästas vid lokala identiteter (för vilka reformen kan ha upplevts som ett hot) som grund för argumentationen, och i det sistnämnda vid exempelvis partipolitisk och geografisk tillhörighet.

Konfliktperspektivet är gångbart även för forskning om kommunblocksreformen. Förutom partitillhörighet – vilket med en ökad partipolitiserings sannolikt är en viktigare faktor här än vid storkommunreformens genomförande – och geografisk hemvist, kan kön vara en intressant analyskategori. För bägge reformerna kan naturligtvis komparativa studier genomföras. Lämpligt källmaterial för undersökningar av kommunblocksreformen är protokoll med handlingar från i första hand fullmäktigeförsamlingarna i de berörda kommunerna – men också från Karlstads drätselkammare och landskommunernas kommunalnämnder –, handlingar från Samarbetsnämnden inom Karlstadsregionens kommunblock och Kommunblockets sammanläggningsdelegerade, samt, i den mån den nya kommunorganisationen står i fokus, protokoll med handlingar från Kommittén för framläggande av förslag till nämndorganisation. Undersökningen behöver som tidigast starta 1961, då kommunerna yttrade sig över den statliga utredningen.

Det framhålls ibland att större omvälvningar ger historien ny aktualitet, varför en undersökning av historiebruket i samband med sammanslagningarna vore intressant. Historiemedvetande är dessutom nära kopplat till identiteter⁴, och en tänkbar hypotes är därför att historiska argument var vanligare där den lokala identiteten väckte motstånd mot sammanslagningen. Det är också en rimlig tanke att detta i stor utsträckning

³ Fakta har främst hämtats från Wängmar, Erik, *Att skriva stads- och kommunhistoria. En handledning för forskning med stads- och kommunhistoriskt källmaterial*, Stockholm 2005, *Från sockenkommun till storkommun. En analys av storkommunreformens genomförande 1939-1952 i en nationell och lokal kontext*, Växjö 2003 och *Samlingsstyre, blockstyre, mångstyre. Kommunalpolitiska styrelseformer 1952-2002*, Stockholm 2006. Förstnämnda titel har också i hög grad verkat idégivande.

⁴ För en diskussion kring detta se exempelvis Martin Alm, "Historiens ström och berättelsens fåra" i Klas-Göran Karlsson och Ulf Zander (red.), *Historien är nu*, Lund 2004.

sammanföll med kommuner vars existens, och tillika identitet, hotades av sammanslagningen.

Litteraturtips

Urval av litteratur om och kring kommunsammanslagningar:

Axelsson, Håkan, "Stora sockendöden 1951-1952. Kommunsammanslagningen i Värmland" i Olausson, Peter (red.), *Wermlandica 1990*, Karlstad 1990.

Brantgärde, Lennart, *Kommunerna och kommunblocksindelningen*, Lund 1974

Ekström von Essen, Ulla, *Folkhemmets kommun – socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939-1952*, Stockholm 2003

Hjelmqvist, Ingvar, *Relationer mellan stat och kommun*, Stockholm 1994

Jönsson, Rolf, *Samarbetsnämnderna och kommunblocksreformen*, Lund 1971

Karlsson, Karl-Åke, *Kommunindelningsreformer i Sverige med särskild hänsyn till 1962 års reform och Mjölby kommuns bildande*, Mjölby 1992

Nielsen, Peder, *Kommunindelning och demokrati. Om sammanläggning och delning av kommuner i Sverige*, Uppsala 2003

Nilsson, Lars, Aronsson, Peter och Strömberg, Thord (red.), *Storkommunreformen 1952. Striden om folkhemmets geografi*, Stockholm 2002

Wångmar, Erik, *Från sockenkommun till storkommun. En analys av storkommunreformens genomförande 1939-1952 i en nationell och lokal kontext*, Växjö 2003

Introduktioner till forskning om historiebruk och historiemedvetande:

Aronsson, Peter, *Historiebruk – att använda det förflutna*, Lund 2004

Karlsson, Klas-Göran, "Historiedidaktik: begrepp, teori och analys" i

Karlsson, Klas-Göran och Zander, Ulf (red.), *Historien är nu. En introduktion till historiedidaktiken*, Lund 2004

Politisk rekrytering

Den kommunalpolitiska rekryteringen kan undersökas med avseende på t.ex. kön, klass, ålder, etnicitet och rum. Perspektivens relevans skiftar över tid och får väljas utifrån den period som ska studeras. Ett tänkbart upplägg är att undersöka rekryteringen i samband med kommunblocksreformen: Hur ser sammansättningen av kommunala nämnder och styrelser ut före resp. efter sammanslagningen? Är t.ex. andelen kvinnor mindre eller större efter sammanslagningen? En prövbar hypotes är att man i första hand eftersträvarde en rättvis representation från de olika kommundelarna, och att man därvid hellre rekryterade det politiska toppskiktet än såg till en jämn könsfördelning e.d. Enligt hypotesen skulle alltså reformen tendera att elitisera kommunpolitiken, och det är därför också rimligt att väga in klass/socialgrupp och ålder i analysen: blev de kommunalpolitiska organen efter kommunblocksreformen i högre utsträckning en arena för välutbildade och välsituerade äldre herrar? Frågan bör undersökas med ett tidsperspektiv som sträcker sig några mandatperioder efter reformens genomförande 1971,

för att dess lite mer långsiktiga verkningar ska kunna fångas. Processer och strömningar i samhället som verkade i motsatt riktning bör också iaktas, varför en jämförelse av resultaten med utvecklingen på andra arenor och inom andra sektorer kan vara givande (t.ex. riksdagen och landstingen). Det kan också vara nödvändigt att avgränsa studien till ett eller några få kommunalpolitiska organ.

En del forskning finns i den här vägen (Wallin m.fl. och Gustafsson) som utifrån olika kommunurval och utgångspunkter har nått delvis motsärande resultat. För Karlstads del saknas veterligen djupare analyser, vilka därför välkomnas.

En annan intressant uppgift är att helt enkelt studera den politiska rekryteringen ur ett rumsligt-kronologiskt perspektiv: Varifrån har politikerna rekryterats, dvs. till vilka stads-/kommundelar har den politiska makten varit koncentrerad? Hur har denna makt rört sig i rummet över tid? Frågorna är intressanta inte minst därför att politisk representation ofta anses vara viktig för ett områdes utveckling. Om nödvändigt kan även denna studie begränsas till exempelvis kommunstyrelsens medlemmar.

Ett tredje alternativ är att följa ett par olikartade landskommuner genom båda sammanslagningarna, landskommun – storkommun – kommunblock, med avseende på representation i fullmäktige i förhållande till befolkningsandel.

Val till kommunala nämnder och styrelser förrättas av fullmäktige, och i protokollen finns uppgifter om namn, yrke (fram till slutet av 70-talet), partitillhörighet (från början av 70-talet) och under vissa tider bostadsort för varje invald ledamot. De enskilda nämndernas och styrelsernas protokoll innehåller ibland kompletterande uppgifter om ledamöterna, och fram till 1965 finns matriklar över de kommunala organen med samma uppgifter som fullmäktigeprotokollen. På Karlstads kommuns hemsida finns dessutom, för tiden 1971 och framåt, möjlighet att snabbt söka fram sammansättningen för varje kommunalpolitiskt organ, med uppgifter om namn och partitillhörighet på de invalda politikerna (www.politik.karlstad.se/historik.asp). Den här källan måste dock användas med viss försiktighet, eftersom det är valfritt för politikerna att finnas upptagen där.

I de politiska partiernas arkiv (Folkrörelsernas arkiv för Värmland i Arkivcentrum) finns medlemsmatriklar som kan innehålla uppgifter om både bostad, yrke och födelseår/-datum. Hos statistiska centralbyrån finns Folk- och bostadsräkningar (FoB) för vart femte år från 1960 och framåt (tidigare för vart tionde år), bl.a. med uppgifter om yrke, bostad, utbildningsnivå och socioekonomisk gruppering. En bantad version av 1970 års folkräkning finns tillgänglig på Arkivcentrum. Viss lättillgänglig information kan också hämtas ur Svenska Kommunförbundets publikation "Kommunala förtroendemän"/"Kommunalt förtroendevalda" samt SCB:s "Kommunala valen". Även äldre telefonkataloger kan vara användbara för att snabbt hitta uppgift om bostadsort. En annan utväg är också folkbokföringen (Värmlandsarkiv i Arkivcentrum).

Litteraturtips

Gustafsson, Gunnel, *Local Government Reform in Sweden*, Lund 1980.

Wallin, Gunnar, Bäck, Henry och Tabor, Merrick, *Kommunalpolitikerna. Rekrytering - arbetsförhållanden – funktioner*, Stockholm 1981.

Wigren, Anders, *Från fyrk till urna. Om rösträtt, valdeltagande och politisk rekrytering i småländska byar 1875-1946*, Stockholm 1988.

Landskommunernas organisering och elitisering

Utvecklingen av nämndorganisationen och delegeringen av ansvar och arbetsuppgifter från stämman till olika organ och personer, d.v.s. vad man skulle kunna benämna elitiseringen av det lokala självstyret, kan undersökas komparativt, med hänsyn tagen till kommunernas olika sociala, demografiska m.fl. strukturer (se avsnittet *De tidiga landskommunerna*). Även närheten till staden kan vägas in. Processen följs i första hand i stämmoprotokollen

Litteratur: Aronsson, a.a. och Gustavsson, a.a.

Kommunala självbilder och kommunal marknadsföring under 1900-talet

Karlstads kommuns reklam-, marknadsförings- och informationskampanjer kan vara föremål för en undersökning av den självbild och identitet staden har velat förmedla till olika målgrupper under olika tider. Ansvar för informations- och marknadsföringsfrågor har i skiftande former legat under drätselkammaren och kommunstyrelsen, men även turistbyrån, olika kommittéer och det interkommunala bolaget AB Etableringsregion Karlstad, samt i någon mån Karlstads Industrilokalisering AB, har verkat inom området.

Kan man tala om en intern resp. extern identitet, d.v.s. skiljer sig den bild av Karlstad som man har förmedlat till kommuninvånarna från den man har marknadsfört utanför kommunen? Hur har självbilden/identiteten förändrats över tid, och vad har varit bestående? Vad kan dessa förändringar bero på?

Ett konkret förslag är att jämföra arbetet i samband med Karlstadsveckan 1964 med det inför 400-årsjubiléet tjugo år senare. Har 1970-talets reklamdebatt haft någon inverkan på kommunernas marknadsföring? Har kommunblocksreformen påverkat Karlstads självbild? Som källmaterial är stads-/kommunfullmäktiges, drätselkammarens och kommunstyrelsens protokoll med bilagor och handlingar, samt de två kommittéer, PR-kommittén resp. Jubiléumskommittén för Karlstad 400 år, som inrättades inför resp. evenemang, lämpligt.

Litteraturtips

Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi. Information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006.

"Sola i Kalsta" – från myt till identitet

En undersökning av Karlstads identitet och identitetsskapande arbete kan också utgå från dagens läge: "soliditet". Karlstad marknadsför sig idag framgångsrikt som "solstaden" och "solparadiset", och vill med det framstå som en varm och vänlig stad med glada och gästvänliga invånare. Hur har denna identitet vuxit fram? Och vilken identitet har den ersatt?

Frågorna kan t.ex. undersökas genom att studera identitetsskapande processer i samband med jubileer och större arrangemang där staden står i fokus. Stadsjubileerna 1884, 1934 och 1984, Karlstadsveckan 1964, verksamheten i samband med utmärkelsen till "årets stad" 1968 och i samband med 50-årsjubileet av unionsupplösningen 1955 är exempel på sådana händelser. 400-årsjubileet 1984, Karlstadsveckan och "årets stad"-utmärkelsen kan studeras i särskilda kommittéarkiv (Jubileumskommittén för Karlstad 400 år, PR-kommittén resp. "Årets stad"-kommittén). I övrigt, och som komplement, är stads- och kommunfullmäktiges protokoll en bra ingång för vidare undersökningar. Även tidningar, främst lokalpressen, bör konsulteras.

Kommunens reguljära arbete belyser också den framväxande identiteten. Fullmäktiges, kommunstyrelsens, drätselkammarens och representationsnämndens protokoll och handlingar (och sakregister i förekommande fall), liksom publikationer av olika slag, är lämpliga som källmaterial för en sådan studie.

Litteraturtips

Kåring Wagman, Anna, *Stadens melodi : information och reklam i Stockholms kommun 1930-1980*, Stockholm 2006.

Samuelsson, Johan, *Kommunen gör historia : museer, identitet och berättelser i Eskilstuna 1959-2000*, Uppsala 2005.

Rodell, Magnus, *Det brutna svärdet : minne, monument och unionsupplösning*, Karlstad 2005.

Lokalsamhälle i kris under första världskriget

Med världskriget följde dyrtid, matransoneringar och hungerdemonstrationer. En intressant uppgift är att undersöka hur kommunerna agerade för att förhindra nöd och befrämja medborgarnas hälsa, liksom hur de hanterade trycket underifrån – från organiserade arbetare och andra nödställda.

Hur utformades kommunens "krisorganisation" under perioden ca 1914-1919? Vilka uppgifter åtog sig kommunen? Vad ansågs åligga den privata välgörenheten eller medborgarna själva? Vilka syften och motiv låg bakom kommunens agerande och hjälpformer? Hur såg relationen ut mellan kommunen och hjälpbehövande? Fanns det tydliga motsättningar mellan kommunens synsätt och försök att lösa problemen, och t.ex. arbetarorganisationernas? Eller arbetade man snarast i någon form av samverkan? Förändrades relationen mellan kommunen och arbetarbefolkningen under perioden? Blev t.ex. kommunen mer

tillmötesgående efter de lokala folkliga resningarna och utvecklingen i Ryssland under våren 1917?

Utvecklingen kan i stora drag följas i stadsfullmäktiges protokoll med bilagor, och den formella offentliga krisorganisationen kan utläsas i de förteckningar ”*öfver ledamöter, tjänstemän och betjante uti kommunala styrelser och delegationer i staden Karlstad*” som kommunarkivet tillhandahåller. Det kan också bli nödvändigt att mer noggrant följa t.ex. fattigvårdsstyrelsens, hälsovårdsnämndens och livsmedelsnämndens arbete i respektive arkivbildares protokoll och handlingar. Gäller undersökningen landsbygdskommuner är det i första hand kommunalstämmans, fattigvårdsstyrelsens (eller kommunalnämndens om särskild fattigvårdsstyrelse ej har inrättats) och i förekommande fall livsmedelsnämndens material som får konsulteras. Kommunens mot-, eller med-, aktörer (arbetarorganisationer, filantropiska föreningar o.d.) kan ha efterlämnat material hos Folkrorelsernas arkiv för Värmland. Som kompletterande material, och för att få en bild av atmosfären och det allmänna tillståndet, bör lokalpressen lämpa sig väl.

Litteraturtips

Dalgren, Lars och Moberg, Ove, *Karlstads stads historia. D. 3, Omfattande tiden 1815-1949*, Karlstad 1954.

Hirdman, Yvonne, *Magfrågan : Mat som mål och medel Stockholm 1870-1920* (del av), Stockholm 1983.

Östberg, Kjell, ”Att institutionalisera en revolution. Kommunerna och 1917” i *Kommunerna och den svenska modellen : Socialdemokratien och kommunalpolitiken fram till andra världskriget*, Eslöv 1996.

Motiv och idétraditioner bakom fattigvårdens utformning fram till första världskriget

De normer, föreställningar, motiv och idétraditioner som låg bakom den lokala utformningen av fattigvården kan studeras i motioner, utredningar, yttranden och debatter i samband med att frågor om omorganiseringar av fattigvården, reglementen för densamma o.d. avhandlades i fullmäktige eller på stämman. Den lokala diskussionen kan med fördel relateras till en vidare samhälls- och internationella fattigvårds- och välgörenhetsdiskursen (se exempelvis Swedner 1993).

Kan olika inställningar till fattigvård och understödstagare urskiljas i diskussionen? Olika föreställningar om och förklaringar till fattigdomen och hur fattigvården lämpligast bör utformas? Kan dessa skilda synsätt kopplas till olika sociala grupper, klasser, ideologier, yrkesgrupper, kön etc.? Hur produceras och reproduceras genus och sociala strukturer i detta arbete (se t.ex. Jordansson 1998)? Hur själva fattigvården faktiskt kom att utformas är naturligtvis också intressant, och den kan då relateras till den samtida internationella frågan om det elberfeldska eller det engelska systemet (Swedner 1993).

Fullmäktige- och stämmoprotokollen är en naturlig ingång för den här typen av studier. Till stadsfullmäktiges i Karlstad protokoll finns dessutom ett bra sakregister (som håller på att digitaliseras) att söka i hos

kommunarkivet. Fattigvårdsstyrelserna bör stundtals ha fört egna debatter i ämnet utan att frågan har nått fullmäktige eller stämman, varför det kan vara värt att se extra noga på deras arbete (i fattigvårdsstyrelsens protokoll). Politiska partier, arbetarföreningar, välgörenhetsföreningar och andra intresseorganisationer var, utöver kommunen, naturliga aktörer i fattigvårdsfrågan, och deras efterlämnade material (hos Folkrorelsens arkiv för Värmland) kan berika framställningen.

Litteraturtips

Engberg, Elisabeth, *I fattiga omständigheter. Fattigvårdens former och understödstagare i Skellefteå socken under 1800-talet*, Umeå 2005.

Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg : Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998.

Plymoth, Birgitta, *Fostrande försörjning : Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm 2002.

Swedner, Gunnel, *Traditioner som fångslar. En studie av det sociala arbetets motiv och framträdelseformer i Göteborg under tiden 1790-1918*, Göteborg 1993.

FLER UPPSLAG TILL FORSKNING I KOMMUNARKIV

Ett omfattande och tematiskt upplagt resonemang kring uppsatsämnen i stads- och kommunhistoria ges av Erik Wångmar i *Att skriva stads- och kommunhistoria. En handledning för forskning med stads- och kommunhistoriskt källmaterial* (Stockholm 2005). Del för del av kommunernas historia och verksamhet går igenom med avseende på givande forskningsämnen, tolkningsramar, källmaterialet samt regelverkets och den allmänna utvecklingen inom respektive område.